

Předběžná sdělení

LEXIKÁLNÍ PŘÍSTUP K OSOBNOSTI V: KLASIFIKACE PŘÍDAVNÝCH JMEN DO KATEGORIÍ OSOBNOSTNÍ DESKRIPTIVE

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ¹, FRITZ OSTENDORF²

¹Psychologický ústav AV ČR, Brno

²Universität Bielefeld, Deutschland

ABSTRACT

Lexical approach to personality V:
Classification of adjectives into categories of personality description

M. Hřebíčková, F. Ostendorf

In the process of classifying 4 145 adjectives carried out independently by 6 experts, the German classification system including 5 main categories (1. Disposition, 2. Temporary conditions, 3. Social and reputational aspects, 4. Overt characteristics and appearance, 5. Terms of limited utility) was used. Each of the main categories included 2-4 sub-categories, i.e., 13 sub-categories in total.

From among the personality relevant adjectives, the evaluating terms (3c), terms describing the temperament and character traits (1a), and terms characterising emotions, inner states and readiness to reactions (2a) were the most numerous ones. Terms expressing activities and

behavioral states (2c), social effects (3b), roles and relationships (3a) occurred most rarely in the list of adjectives. The reliability and stability of classification was determined, too.

The results obtained were compared with the results of the German taxonomy. In further phase of the research project, 366 adjectives enlisted by the majority of experts into the category of Dispositions will be analysed in more detail.

key words:

personality relevant adjectives,
taxonomy,
big five

klíčová slova:

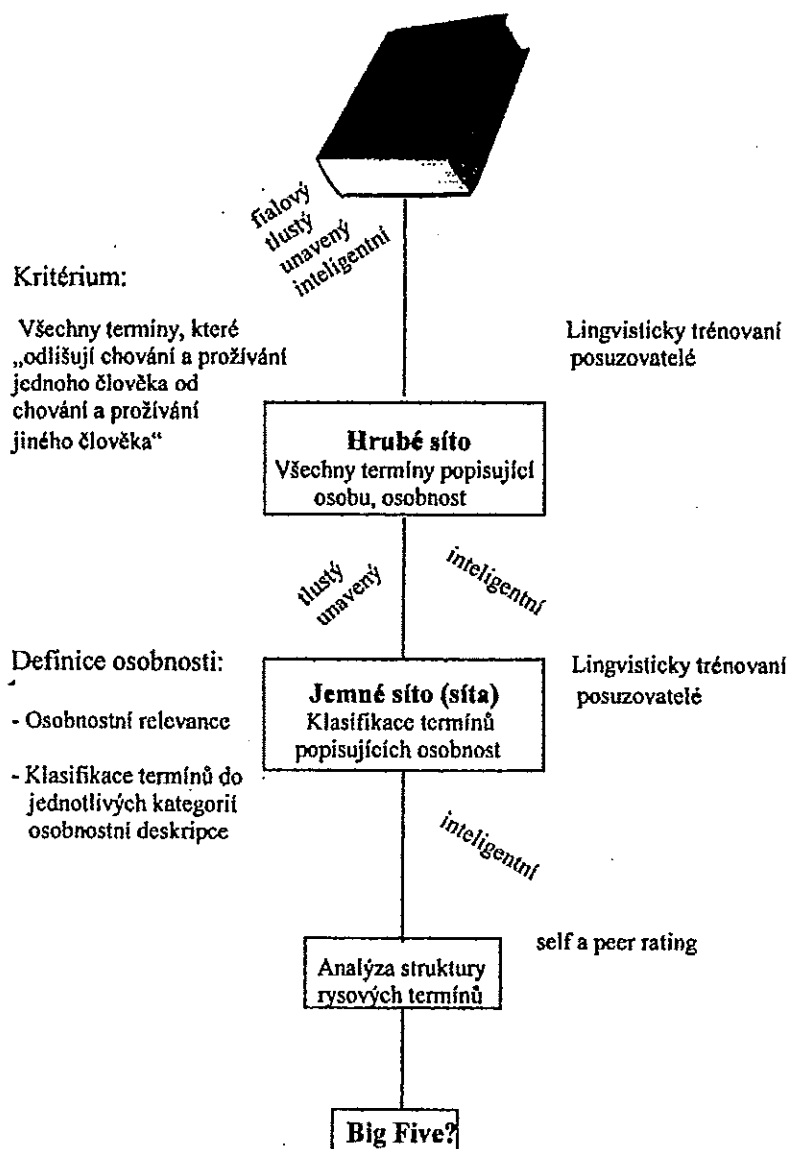
osobnostně relevantní přídavná jména,
taxonomie,
big five

Psychologové hledající odpověď na otázku, které vlastnosti jsou při popisu osobnosti nejvýznamnější, se více méně shodují v názoru, že osobnost je možné popsat na základě modelu obsahujícího pět ortogonálních faktorů (Digman, 1990; John, 1990; McCrae, John, 1992; podrobněji Hřebíčková, Čermák, Osecká, 1993; Čermák, Hřebíčková, Osecká, 1994). Těchto pět faktorů [I. Extraverze (Extraversion), II. Přívětivost (Agreeableness), III. Svědomitost (Conscientiousness), IV. Emocionální stabilita (Emotional Stability), V. Intelpekt (Intellect) nebo Otevřenost vůči zkušenosti (Open-

Došlo: 8. 2. 1995; M. H., Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno, e-mail martina@dior.ics.muni.cz F. O., Fakultät für Psychologie und Sportwissenschaft, Abteilung für Psychologie, Universität Bielefeld, Postfach 100131, D-33501 Bielefeld, e-mail upsyf007@hrz.uni-bielefeld.de

Tato studie je součástí grantového projektu č. 406/93/1255 Martiny Hřebíčkové „Strukturální model osobnosti založený na lexikální analýze“, financovaného Grantovou agenturou České republiky. Za pomoc, rady a připomínky při práci na této studii děkuji PhDr. L. Osecké, CSc., prof. A. Angleitnerovi, PhDr. I. Čermákovi, CSc., prof. PhDr. V. Smékalovi, CSc., a také všem posuzovatelům, bez jejichž trpělivé práce by tato studie nemohla vzniknout.

ness to experience)] bylo extrahováno na základě lexikální analýzy osobnostních deskriptorů v americké angličtině (Norman, 1963; Goldberg, 1981, Peabody, 1987), holandštině (De Raad, 1992) němčině (Ostendorf, 1990), polštině (Szarota, 1993), s jistými odlišnostmi v maďarštině (Szirmák, De Raad, 1994) a italštině (Caprara, Perugini, v tisku; Di Blas, Forzi, 1994).



Obr. 1 Typická strategie při selekci termínů popisujících osobnost

Všechny jmenované lexikální výzkumy osobnosti postupovaly podle strategie zachycené na obrázku 1. Zdrojem osobnostních deskriptorů je slovník příslušného jazyka, ze kterého se vybírají všechny termíny – nejčastěji přídavná jména, odlišující chování a prožívání jednoho člověka od chování a prožívání jiného člověka (Allport, Odbert, 1936).*) Na základě takového „hrubého síta“ je ze slovníku vybráno značné množství osobnostně relevantních slov, která je nutné dále redukovat. „Jemné síto“ má oddělit rysové termíny od termínů, které popisují např. emoce a postoje, charak-

*) Instrukce pro klasifikaci přídavných jmen do kategorií, seznam 4 145 osobnostně relevantních přídavných jmen a jejich kategorizace do jednotlivých kategorií jsou k dispozici u autorky.

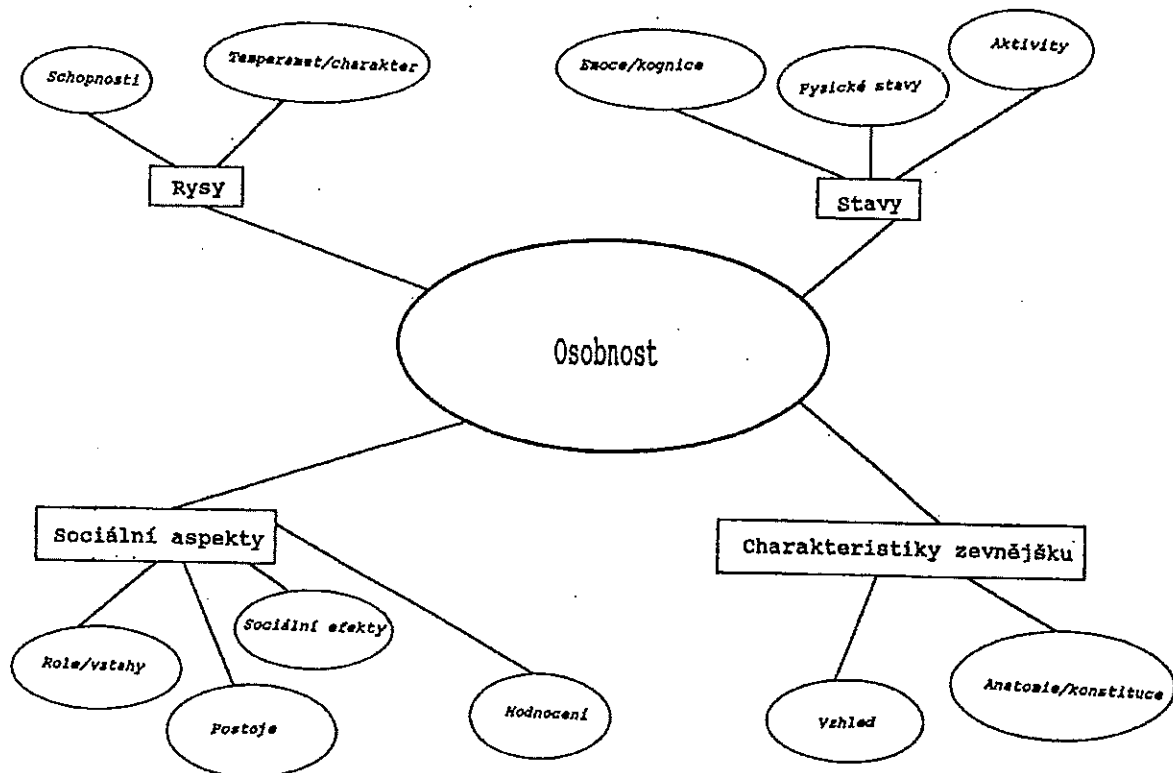
teristiky zevnějšku atd. Na škálách vytvořených z rysových deskriptorů pak respondenti posuzují sebe a jim známé osoby (self a peer rating) a jejich odpovědi jsou podrobeny faktorové analýze.

Obdobná strategie byla využita při lexikální analýze českých osobnostně relevantních termínů. V předcházející studii (Hřebíčková, 1994) byl popsán postup, kritéria a reliabilita výběru čtyř druhů osobnostně relevantních slov (přídavných jmen, atributivních a typových podstatných jmen a sloves) ze Slovníku spisovného jazyka českého (Academia, 1989) – „hrubé síto“ na obrázku 1. Tato studie je věnována taxonomii nejpočetněji zastoupeného slovního druhu osobnostně relevantních přídavných jmen, vybraných podle německého klasifikačního systému („jemné síto“ viz obrázek 1).

Klasifikace 4 145 přídavných jmen vybraných ze slovníku do jednotlivých kategorií podle německého klasifikačního systému byla v našem výzkumném projektu nezbytná k získání reprezentativního seznamu českých dispozičních přídavných jmen, která jsme použili v další fázi projektu. Přibližně 400 respondentů provedlo na škálách vytvořených z těchto dispozičních přídavných jmen self a peer rating a z výsledků faktorové analýzy pak bylo možné zjistit počet i význam faktorů uplatňujících se v popisu osobnosti v češtině a výsledky srovnat s již stanovenou pětifaktorovou strukturou.

Klasifikační systémy

Taxonomie tvoří systematický vztahový rámec pro rozlišení, uspořádání a pojmenování individuálních diferencí v chování a prožívání lidí (John, 1989, 1990). Historický přehled taxonomických výzkumů a klasifikační systémy některých autorů (např. Allporta a Odberta, Cattella, Normana, Goldberga, holandský a německý taxonomický systém) jsme podrobněji popsali v první studii tohoto seriálu (Hřebíčková, 1993). Autoři německého klasifikačního systému, užitého v této studii, (Angleitner, Ostendorf, John, 1990), vycházeli ze základního předpokladu, že osobnost můžeme popsat



Obr. 2 Definice osobnosti podle Angleitnera, Ostendorfa a Johna (1990)

na základě různých konceptuálních jednotek na různých úrovních abstrakce prostřednictvím jejich trvalých rysů (např. *vznětlivý*), vnitřních stavů (např. *vzteklý*), fyzických stavů (např. *roztřesený*), aktivit (např. *vřískající*), vlivů na jiné lidi (např. *polekaný*), obecným hodnocením jejího jednání (např. *špatný*), anatomických a morfologických charakteristik (např. *malý*) a také charakteristik zevnějšku (např. *hezky*). Definice osobnosti podle Angleitnera a kol. (1990), která je východiskem německého klasifikačního systému, je schematicky zachycena na obrázku 2.

Tabulka 1 Přehled kategoriálních systémů klasifikace osobnostních charakteristik (upraveno podle A. Angleitnera, F. Ostendorfa a O. P. Johna: Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. European Journal of Personality, 1990, s. 101)

Kategorie německé taxonomie užitě v této studii	Norman (1967)	Wiggins (1979)	Guilfordův hvězdicový model	Dotazníkové položky ¹	Volný popis ²
(1a) Temperamentové a charakterové rysy (1b) Schopnosti, talent nebo jejich absence (2a) Emoce, vnitřní stavy a pohotovost k reakcím (2b) Tělesné symptomy (krátkodobé) (2c) Aktivity a způsoby chování (3a) Role a vztahy (3b) Sociální efekty (vlivy) (3c) Přímé hodnocení (3d) Postoje a světový názor (4a) Anatomie, konstituce a morfologie (4b) Zevnějšek a vzhled (5a) Kontextově specifické a odborné výrazy (5b) Metaforické a nepoužívané pojmy Přidavné kategorie	Stabilní „biofyzické“ rysy Dočasné stavy Aktivity Sociální role Sociální efekty Hodnotící termíny Anatomické termíny Dvojnáčné, nejasné term.	4 typy rysů Mentální schopnosti Stavy, nálady Aktivity Role a status Efekty na jiné osoby Postoje Anatomie Zevnějšek Sociální pozadí, role, demografie	Temperament Nadání Potřeby, zájmy Fyziologické difference Postoje Morfologické difference	Rysové atribuce Skruté reakce, tužby a zájmy Fyzické symptomy Vnějškové reakce Biografické položky Postoje Jiné Nezvyklé	Vlastnosti (rysy a příčiny) Zájmy Chování Vztahy Postoje Zevnějšek Původ Kontext

¹Angleitner, John a Löhr (1986, s. 69), ²Fiskeová a Cox (1979, s. 143-144)

Německý klasifikační systém byl vytvořen na základě konfrontace s Normanovým (1967), Wigginsovým (1979) a Guilfordovým (1959) taxonomickým systémem; s využitím výsledků analýzy dotazníkových položek (Angleitner, John, Löhr, 1986) a volného popisu osob (Fiskeová, Cox, 1979). Přehled kategorií německého klasifikačního systému i výše uvedených klasifikačních systémů je uveden v tabulce 1 (podrobněji Hřebíčková, 1995).

Angleitner a kol. (1990) stanovili reliabilitu klasifikace na základě shody mezi 10 posuzovateli při zařazování německých osobnostně relevantních přídavných jmen do jednotlivých kategorií. Stabilita klasifikace byla stanovena na základě 100 retestových přídavných jmen administrovaných po dvou letech a byly stanoveny korelace mezi klasifikací provedenou posuzovateli a klasifikací provedenou experty. Údaje o reliabilitě a stabilitě z německé studie jsou uvedeny v tab. 2. Německý klasifikační systém byl v redukované podobě použit při klasifikaci italských (Forzi, Arcuri, Fontana, Di Blas, 1990), maďarských (Szirmák, 1992) a polských (Szarota, 1993 – nepublikovaný rukopis) osobnostně relevantních přídavných jmen.

Tříděním psychických vlastností osobnosti se u nás zabýval Tardy (1964), Souček (1958) a také Jurovský (1954); podrobněji Hřebíčková (1995). Problematice osobnostních vlastností věnovala dvě monografie Kolaříková (1981, 1986), ve kterých zpracovává jak teoretické pohledy na otázky týkající se osobnostních vlastností, tak i výsledky vlastní výzkumné činnosti v této oblasti.

Klasifikační systém užitý při klasifikaci českých osobnostně relevantních přídavných jmen obsahuje pět hlavních kategorií (1. Dispozice, 2. Prožívání a chování, 3. Společenské a sociální aspekty, 4. Charakteristiky zevnějšku, 5. Neobvyklé pojmy), které tvoří 13 subkategorií. Např. kategorie Dispozice obsahuje subkategorie 1a Temperamentové a charakterové rysy a 1b Schopnosti, talent nebo jejich absence. Do tří subkategorií je rozčleněna kategorie Prožívání a chování (2a Emoce, vnitřní stavy a pohotovost k reakcím; 2b Tělesné symptomy; 2c Aktivity a způsoby chování). Společenské a sociální aspekty tvoří čtyři subkategorie: 3a Role a vztahy; 3b Sociální efekty; 3c Přímé hodnocení, 3d Postoje a světový názor. Dvě subkategorie 4a Anatomie a konstituce; 4b Zevnějšek a vzhled spadají do kategorie Charakteristiky zevnějšku. Do kategorie Neobvyklé pojmy byly klasifikovány 5a Kontextově specifické nebo odborné a 5b Metaforické, vágní a zastaralé termíny. Klasifikační systém s příklady termínů pro jednotlivé subkategorie je uveden v tabulce 3 a 4.

METODA

Posuzovatelé

Klasifikaci 4 145 přídavných jmen do jednotlivých subkategorií provedlo 6 posuzovatelů (3 muži, 3 ženy, $M = 41$ let), 4 z nich byli psychologové (mezi nimi 2 kandidáti psychologických věd), technická asistentka a historik umění.

Postup klasifikace

Posuzovatelé obdrželi instrukce pro klasifikaci slov do subkategorií a seznam 4 145 přídavných jmen s předtištěným schématem pro zaznamenávání klasifikace. Instrukce obsahovaly vymezení každé kategorie s příklady, vzájemné odlišení jednotlivých kategorií a rovněž vzorový seznam přídavných jmen již zařazených do jednotlivých kategorií. Každý posuzovatel klasifikoval všech 4 145 přídavných jmen.

Všichni hodnotili obeznámenost s významem přídavného jména, jeho osobnostní relevanci a prováděli klasifikaci do 13 subkategorií klasifikačního systému.

1. Posuzovatelé zaznamenávali na třibodové škále, do jaké míry znají význam daného přídavného jména (1-význam slova mi není jasný natolik, abych mohl/a pro-

- vést klasifikaci, 2-význam slova mi je jasný teprve po rozmyšlení, 3-význam slova mi je jasný).
2. Byla posouzena osobnostní relevance definovaná otázkou: „Dokážete si představit, že toto slovo může být použito k popisu osoby, jejího prožívání, chování nebo jejího zevnějšku?“ Hodnocení osobnostní relevance zaznamenali posuzovatelé opět na tříbodové škále (1 – nedokážu si to vůbec představit; 2 – zdá se mi to spíše neobvyklé, ale za určitých podmínek bych si to dokázal/a představit; 3 – dokážu si to představit velmi dobře). V klasifikaci do subkategorií pokračoval posuzovatel v tom případě, pokud znal význam slova (na škále zatrhl 2 nebo 3) a současně jej zhodnotil jako osobnostně relevantní (na škále zatrhl 3).
 3. Byla provedena klasifikace do jednotlivých subkategorií klasifikačního systému. Posuzovatelé byli zacvičeni v používání kategoriálního systému a byli upozorněni na to, že tento systém zahrnuje také kategorii (6), kam mohou zařadit přídavná jména, o nichž se domnívají, že je nelze začlenit do žádné z předcházejících kategorií. Pokud se nemohli jednoznačně rozhodnout pro jedinou kategorii, mohli přídavné jméno klasifikovat do dvou kategorií současně. Na třídění pracovali samostatně tři měsíce (březen 1993 – květen 1993).

Reliabilita a stabilita klasifikace byla vypočítána na základě prototypických skóru. Prototypický skór odpovídá počtu posuzovatelů, kteří zařadili přídavné jméno do určité kategorie. Reliabilita byla stanovena na základě vnitřní konzistence (koeficient alfa) prototypických skóru u všech 4 145 termínů. Stabilita byla vypočítána jako korelace prototypických skóru pro 100 termínů administrovaných podruhé, po uplynutí 6 měsíců (retestová přídavná jména byla ze seznamu vybrána podle tabulky náhodných čísel). Údaje o reliabilitě a stabilitě uvádíme v tabulce 2, zvláště pro 5 hlavních kategorií a 13 subkategorií. Výsledky z německé studie jsou uvedeny v hranatých závorkách.

VÝSLEDKY

Reliabilita klasifikace přídavných jmen do kategoriálního systému

Koeficient reliability alfa se pohybuje pro hlavní kategorie v rozmezí od 0.73 do 0.93, pro subkategorie od 0.69 do 0.93. Tyto údaje naznačují značnou zobecnitelnost získaných klasifikačních skóru i pro jiné posuzovatele. Koeficienty reliability alfa pro hlavní kategorie i podkategorie byly v české studii přibližně stejné, zatímco v německé studii byly dosaženy vyšší koeficienty alfa pro hlavní kategorie a nižší pro subkategorie.

Nejvyšších hodnot koeficientů alfa (v české i německé studii) bylo dosaženo u kategorie nejsnáze přístupné pozorování, tj. u kategorie – 4 Charakteristiky zevnějšku. Nejnižší koeficient alfa byl vypočítán pro kategorii – 3b Sociální efekty, vlivy (alfa 0.68), – 5b Metaforické a nepoužívané pojmy (alfa 0.69), – 3a Role a vztahy (alfa 0.75) a – 3c Přímé hodnocení (alfa 0.78).

Koeficient stability pro hlavní kategorie se pohyboval v rozmezí od 0.73 do 0.91. Stabilita klasifikace je v české studii nižší než stabilita klasifikace ve studii německé.

Obeznamnost s významem přídavného jména

Při hodnocení obeznamnosti s významem přídavného jména na tříbodové škále byla získána průměrná hodnota 2.93 (SD 0,23). Posuzovatelům byl význam přídavného jména zcela jasný v 87,7% (přídavné jméno bylo na škále hodnoceno stupněm 3) a pouze 0,2% všech přídavných jmen ze seznamu bylo z další klasifikace vyloučeno, protože posuzovatelé jejich význam neznali. Koeficient reliability alfa byl při hodno-

Tabulka 2 Reliabilita a stabilita klasifikace slov do kategorií klasifikačného systému

Zkrácený název kategorie	Shoda mezi posuzovateli (čeština)	Shoda mezi posuzovateli (němčina)	Stabilita po 6 měsících (čeština)	Stabilita po 2 letech (němčina)
(1) Dispozice	0.81	[0.85]	0.73	[0.95]
(1a) Temperament a charakter	0.79	[0.79]	0.68	[0.87]
(1b) Schopnosti a talent	0.84	[0.83]	0.93	[0.93]
(2) Prožívání a chování	0.86	[0.87]	0.78	[0.90]
(2a) Emoce, vnitřní stavy	0.84	[0.88]	0.68	[0.89]
(2b) Tělesné symptomy (krátkodobé)	0.87	[0.89]	0.68	[0.90]
(2c) Aktivity a způsoby chování	0.82	[0.66]	0.80	[0.51]
(3) Společenské a sociální aspekty	0.81	[0.85]	0.78	[0.88]
(3a) Role a vztahy	0.75	[0.67]	0.77	[0.48]
(3b) Sociální efekty	0.68	[0.68]	0.41	[0.60]
(3c) Přímé hodnocení	0.78	[0.84]	0.70	[0.88]
(3d) Postoje a světový názor	0.91	[0.91]	0.90	[0.95]
(4) Charakteristiky zevnějšku	0.93	[0.91]	0.91	[0.91]
(4a) Anatomie a konstituce	0.93	[0.90]	0.92	[0.96]
(4b) Zevnějšek a vzhled	0.86	[0.82]	0.92	[0.79]
(5) Neobvyklé pojmy	0.73	[0.76]	0.73	[0.82]
(5a) Kontextově specifické nebo odborné	0.83	[0.80]	0.85	[0.84]
(5b) Metaforické, vágní, zastaralé	0.69	[0.54]	0.66	[0.63]

cení obeznámenosti s významem slova (0.76). Stabilita hodnocení obeznámenosti s významem přídavného jména činí 0.88.

Osobnostní relevance

Při hodnocení osobnostní relevance na třibodové škále bylo dosaženo průměrné hodnoty 2,87 (SD 0,34). 72,9% přídavných jmen bylo posuzovateli hodnoceno stupněm 3, tzn. jako vhodné k popisu osoby nebo osobnosti. Koeficient reliability alfa dosáhl mezi posuzovateli hodnoty 0.80 a stabilita hodnocení osobnostní relevance byla 0.75.

Prototypické termíny pro jednotlivé kategorie

Na základě klasifikace osobnostně relevantního přídavného jména do příslušné subkategorie, která byla provedena současně nejméně čtyřmi a více posuzovateli, byly stanoveny pro každou subkategorii prototypické termíny (tj. za prototypický považujeme takový termín, který do příslušné subkategorie vybrali současně nejméně 4 posuzovatelé). Kategoriální systém s příklady pro každou subkategorii a s počtem přídavných jmen klasifikovaných do jednotlivých subkategorií většinou posuzovatelů je uveden v tabulce 3.

Tabulka 3 Taxonomie přídavných jmen v češtině a němčině: kategoriální systém s příklady pro každou subkategorii a počtem přídavných jmen klasifikovaných do jednotlivých kategorií většinou posuzovatelů

Kategoriální systém s příklady pro každou subkategorii	Čeština	Němčina
(1) Dispozice	366 (9%)	624 (12%)
(1a) Temperamentové a charakterové vlastnosti (<i>ctižádostivý, lhostejný, řečný</i>)	272 (7%)	302 (6%)
(1b) Schopnosti, talent nebo jejich absence (<i>dovedný, geniální, idiotský</i>)	66 (2%)	128 (2%)
(2) Prožívání a chování	508 (12%)	573 (11%)
(2a) Emoce, vnitřní stavy a pohotovost k reakcím (<i>bázlivý, nevrlý, rozladěný</i>)	269 (6%)	281 (5%)
(2b) Tělesné symptomy (<i>krátkodobé</i>) (<i>dýchavičný, hladový, ospalý</i>)	111 (3%)	72 (1%)
(2c) Aktivity a způsoby chování (<i>spěchající, váhající, vyčkávající</i>)	46 (1%)	52 (1%)
(3) Společenské a sociální aspekty	016 (25%)	891 (17%)
(3a) Role a vztahy (<i>bratrský, kamarádský, mateřský</i>)	32 (0,7%)	32 (0,6%)
(3b) Sociální efekty (vlivy) (<i>dojemný, přitažlivý, zábavný</i>)	43 (1%)	21 (0,4%)
(3c) Přímé hodnocení (<i>dobrý, fantastický, hnusný</i>)	606 (15%)	465 (9%)
(3d) Postoje a světový názor (<i>antikomunistický, evangelický, konzervativní</i>)	95 (2%)	116 (2%)
(4) Charakteristiky zevnějšku	437 (11%)	198 (4%)
(4a) Anatomie, konstituce a morfologie (<i>břichatý, drobný, křivonohý</i>)	220 (5%)	87 (2%)
(4b) Zevnějšek a vzhled (<i>elegantní, fešácký, hypermoderní</i>)	167 (4%)	60 (1%)
(5) Neobvyklé pojmy	300 (7%)	151 (3%)
(5a) Kontextově specifické a odborné výrazy (<i>osiřelý, afiliantní, heterosexuální</i>)	122 (3%)	117 (2%)
(5b) Metaforické a nepoužívané pojmy (<i>beránčí, císařský, zvířecí</i>)	151 (4%)	10 (0,2%)
Počet termínů zařazených většinou posuzovatelů: do hlavních kategorií	2 627 (63 %)	2 437 (47 %)
do subkategorií	2 220 (53 %)	1 743 (34%)
Celkový počet klasifikovaných termínů	4 145 (100%)	5 160 (100%)

Z celkového počtu 4 145 přídavných jmen bylo získáno 2 627 (63%) prototypických termínů pro hlavní kategorie a 2 250 (53%) prototypických termínů pro subkategorie. Tabulka 3 ukazuje rozvrstvení 2 627 prototypických přídavných jmen do 5 hlavních kategorií (tj. 1. Dispozice, 2. Prožívání a chování, 3. Společenské a sociální aspekty, 4. Charakteristiky zevnějšku, 5. Neobvyklé pojmy). Nejvíce termínů (25% z celkového počtu) obsahuje kategorie Společenské a sociální aspekty (3), následuje

Tabulka 4 Příklady přídavných jmen zařazených do subkategorií současně všemi posuzovateli (v závorce je uveden celkový počet slov s prototypickým skórem 6)

Dispozice		Prožívání a chování					
1a	1b	2a	2b	2c			
Temperamentové a charakterové vlastnosti	Schopnosti, talent nebo jejich absence	Emoce, vnitřní stavy a pohotovost k reakcím	Tělesné symptomy (krátkodobé)	Aktivita a způsoby chování			
<i>agresivní</i> <i>ctížádostivý</i> <i>despotický</i> <i>lenivý</i> <i>otevřený</i> <i>pedantický</i> <i>racionální</i> <i>řečný</i> <i>samotářský</i> <i>upřímný</i> (64)	<i>amuzikální</i> <i>dovedný</i> <i>geniální</i> <i>negramotný</i> <i>učený</i> (29)	<i>bezradostný</i> <i>cituplný</i> <i>dohněvaný</i> <i>dojatý</i> <i>jásavý</i> <i>mrzutý</i> <i>nabručený</i> <i>omrzely</i> <i>popuzený</i> <i>radostiplný</i> <i>rozčilený</i> <i>rozladěný</i> <i>rozzuřený</i> <i>sklččený</i> <i>truchlivý</i> <i>udivený</i> (100)	<i>čilý</i> <i>hladový</i> <i>kýchavý</i> <i>malátný</i> <i>namožený</i> <i>přio opilý</i> <i>rozlámaný</i> (43)	<i>bdící</i> <i>křičící</i> <i>trýznící</i> (21)			
Společenské a sociální aspekty		Zevnějšek		Neobvyklé pojmy			
3a	3b	3c	3d	4a	4b	5a	5b
Role a vztahy	Sociální vlivy	Hodnocení	Postoje a světový názor	Anatomie, konstituce a morfologie	Zevnějšek a vzhled a odborné výrazy	Kontextově specifické pojmy	Metaforické a nepoužívané
(2)	(4)	<i>atypický</i> <i>báječný</i> <i>darebácký</i> <i>hmušný</i> <i>chvályhodný</i> <i>lidský</i> <i>mizerný</i> <i>nevšední</i> <i>obyčejný</i> <i>padoušský</i> <i>perfektní</i> <i>raubířský</i> <i>skvělý</i> <i>tuctový</i> <i>uznáníhodný</i> <i>velkolepý</i> (104)	<i>konzer- vativní</i> <i>kosmopo- litní</i> <i>liberální</i> <i>loajální</i> <i>materiali- stický</i> <i>nedemo- kratický</i> <i>oportuni- stický</i> <i>pacifistic- ký</i> <i>rasistický</i> (58)	<i>baculatý</i> <i>bělovlasý</i> <i>bezruký</i> <i>dlouho- nohý</i> <i>hlavatý</i> <i>chromý</i> <i>kostnatý</i> <i>hnědooký</i> <i>křivoruký</i> <i>maličký</i> <i>mohutný</i> <i>naryšavě- lý</i> <i>okatý</i> <i>otylý</i> <i>podsaditý</i> <i>slepý</i> <i>tenký</i> <i>velkohla- vý</i> (115)	<i>blahobytný</i> <i>čistý</i> <i>gracilní</i> <i>ladný</i> <i>nafintěný</i> <i>nápadný</i> <i>nastrojený</i> <i>odraný</i> <i>pěstěný</i> (47)	<i>animální</i> <i>epileptický</i> <i>infantilní</i> <i>sociabilní</i> (26)	<i>césarský</i> <i>čertovský</i> <i>donchuánský</i> <i>vypečený</i> (19)

kategorie Prožívání a chování (2) s 12% a kategorie Charakteristiky zevnějšku (4) s 11%. Nejméně termínů v českém seznamu osobnostně relevantních přídavných jmen obsahují kategorie Neobvyklé pojmy (5) se 7% a Dispozice (1) s 9% ze všech termínů.

Z celkového počtu 4 145 slov bylo většinou posuzovatelů klasifikováno 2 220 přídavných jmen do 13 subkategorií.

Rozvrstvení 2 220 prototypických termínů do 13 subkategorií, tj. 53% všech slov, o něco méně než u hlavních kategorií (viz tab. 3), je velmi podobné rozvrstvení na úrovni hlavních kategorií. Nejvíce termínů (15% všech slov) spadá do subkategorie Přímé hodnocení – 3c (např. *báječný, mizerný, tuctový*), následuje kategorie Temperamentové a charakterové vlastnosti – 1a (např. *ctižádostivý, otevřený, upřímný*) s 6%. Do kategorií Role a vztahy – 3a (např. *bratrský, kamarádský, mateřský*), Sociální efekty – 3b (např. *dojemný, přitažlivý, zábavný*) a Aktivity a způsoby chování – 2c (např. *abstinující, dorážející, křičící*) bylo zařazeno nejméně termínů (žádná z těchto kategorií neobsahuje více než 1%).

Tabulka 5 Distribuce prototypických skóreů pro 13 subkategorií: počty přídavných jmen s prototypickým skórem 0-6

Zkrácený název subkategorie	Prototypický skór						
	0	1	2	3	4	5	6
1a Rysy	2778	633	333	129	97	111	64
1b Talent	3816	171	54	38	22	15	29
2a Emoce, vnitřní stavy	3060	544	164	108	78	91	100
2b Tělesné symptomy	3757	177	68	32	30	38	43
2c Aktivity a způsoby chování	3856	149	55	39	11	14	21
3a Role	3881	112	59	61	24	6	2
3b Efekty, vlivy	3658	291	81	72	31	8	4
3c Hodnocení	2056	660	385	438	326	176	104
3d Postoje	3860	106	61	23	13	24	58
4a Anatomie	3704	113	64	44	38	67	115
4b Zevnějšek	3605	212	84	77	66	54	47
5a Kontextově specif., odborné termíny	3630	269	57	67	59	37	26
5b Metaforické termíny	2891	701	229	173	85	47	19

Poznámka: Prototypický skór přídavného jména pro každou kategorii odpovídá počtu posuzovatelů, kteří přídavné jméno klasifikovali do této kategorie (včetně zdvojených klasifikací – 2,21% všech klasifikací). Skóre 4-6 (vytištěné kurzívou) odpovídají většině posuzovatelů, kteří zařadili přídavné jméno do dané subkategorie.

V tabulce 4 jsou uvedeny příklady některých prototypických přídavných jmen zařazených do podkategorií všemi posuzovateli současně.

Všech 6 posuzovatelů provedlo celkově 22 536 klasifikací, z toho 2,19% bylo zdvojených (jeden termín byl zařazen současně do dvou kategorií). V německé studii provedlo 10 posuzovatelů celkově 53 436 klasifikací a z nich 4,7% bylo zdvojených.

Taxonomie obsahovala také kategorii tzv. neklasifikovatelných termínů, kterou mohli posuzovatelé použít v tom případě, pokud se domnívali, že termín nelze zařadit do žádné z 13 subkategorií klasifikačního systému. Zařazení pouze 0,14% všech přídavných jmen do této kategorie potvrzuje fakt, že klasifikační systém zahrnul většinu slov ze seznamu českých přídavných jmen popisujících osobnost nebo osobu.

V tabulce 5 uvádíme přehled počtu přídavných jmen na všech úrovních prototypičnosti, od 0 (ani jeden posuzovatel neklasifikoval termín do dané kategorie) až po 6 (všech 6 posuzovatelů klasifikovalo termín do dané kategorie).

Srovnání výsledků české a německé taxonomie

Nejvýraznější rozdíl mezi češtinou a němčinou (viz tab. 3) je v počtu osobnostně relevantních přídavných jmen hlavní kategorie Společenské a sociální aspekty (3). Většina českých posuzovatelů klasifikovala do této kategorie 25% všech termínů, kdežto němečtí posuzovatelé zařadili do této kategorie pouze 17% termínů. Do kategorie Charakteristiky zevnějšku (4) zařadili čeští posuzovatelé více termínů (11%) než němečtí (4%). Český seznam obsahuje také větší počet termínů klasifikovaných jako Neobvyklé pojmy (5) – 7%, v německé studii je těchto termínů pouze 3%. Německý soupis naopak zahrnuje více termínů klasifikovaných do kategorie Dispozice (1) – 12% než český seznam – 9%.

V české i německé taxonomii bylo nejvíce termínů začleněno do subkategorie Přímé hodnocení (3c). Většina českých posuzovatelů klasifikovala do této skupiny 15% všech osobnostně relevantních přídavných jmen, kdežto němečtí posuzovatelé sem zařadili pouze 9% ze všech termínů německého seznamu. Ze srovnání výsledků dále vyplývá, že čeští posuzovatelé klasifikovali více termínů (5%) do kategorie Anatomie, konstituce a morfologie (4a) než němečtí posuzovatelé (2%). Podobně kategorie Zjev a vzhled (4b) obsahuje v češtině více termínů (4%) než v němčině (1%). Němečtí posuzovatelé zařadili méně přídavných jmen (0,2%) do kategorie Metaforické a nepoužívané pojmy (5b) než čeští posuzovatelé, kteří do této kategorie zařadili 4% osobnostně relevantních přídavných jmen. Ostatní subkategorie obsahují přibližně stejný počet termínů v obou taxonomiích.

V řadě zemí psychologové shromáždili termíny používané v příslušném jazyce k popisu člověka. Takové slovníky, které již vznikly v angličtině, holandštině, italské, maďarštině, němčině, polštině, ruštině a španělštině, napomáhají sumarizovat a uspořádat prostředky deskripce osobnosti uchované v živém jazyce. Analýza osobnostně relevantních termínů může usnadnit komunikaci o osobnosti mezi zastánci různých psychologických přístupů. Význam taxonomie osobnostně relevantních slov při konstruování psychologických dotazníků není také zanedbatelný.

Cílem klasifikace 4 145 přídavných jmen popisujících osobnost bylo získat reprezentativní seznam dispozičních přídavných jmen, který jsme použili při validizaci pětifaktorové struktury popisu osobnosti v češtině. Je však možné pokračovat v analýze termínů, jež nepatří do kategorie dispozičních přídavných jmen, ale byly přiřazeny jako osobnostně relevantní do jiných kategorií, např. do subkategorie Postoje a světový názor, Zevnějšek a vzhled, Metaforické a nepoužívané pojmy atd. Seznam osobnostně relevantních přídavných jmen a údaje o jejich klasifikaci se mohou stát zdrojem informací pro případné další výzkumy. Jeho užitečnost však mohou ocenit již nyní ti, kteří se profesionálně ve své každodenní práci zabývají posuzováním člověka.

LITERATURA

- Allport, G. W. – Odbert, H. S.: Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47, 1936, č. 211, 1–38.
- Angleitner, A. – John, O. P. – Löhr, F. J.: Its what you ask and how you ask it: An item-metric analysis of personality questionnaires. In: A. Angleitner, J. S. Wiggins (Eds.), *Personality Assessment via Questionnaires: Current Issues in Theory Measurement*. Heidelberg, Springer Verlag 1986, 61–108.
- Angleitner, A. – Ostendorf, F. – John, O. P.: Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. *European Journal of Personality*, 4, 1990, 89–118.
- Caprara, G. V. – Perugini, M.: Personality structure in Italian. (*European Journal of Personality*, v tisku).
- Čermák, I. – Hřebíčková, M. – Osecská, L.: Lexikální přístup k osobnosti III: Ověřování „Big Five“. *Čs. psychologie*, 38, 1994, 1, 43–52.
- De Raad, B.: The replicability of big five personality dimensions in three word-classes of the Dutch language. *European Journal of Personality*, Vol. 6, 1992, 15–29.
- Di Blas, L. – Forzi, M.: A further step towards the Italian taxonomy of personality

- descriptive terms. Seventh EAPP Conference, EAPP, Madrid 1994.
- Digman, J. M.: Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41, 1990, 417–436.
- Fiske, S. T. – Cox, M. G.: Person concepts: The effects of target familiarity and descriptive purpose on the process of describing others. *Journal of Personality*, 47, 1979, 136–161.
- Forzi, M. – Arcuri, L. – Fontana, R. M. – Di Blas, L. – Tortul, M.: Towards taxonomy of Italian personality-descriptive terms. Fifth EAPP Conference, EAPP, Roma 1990.
- Goldberg, L. R.: Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In: Wheeler, L. (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology*, Vol. 2. Beverly Hills, Sage 1981, 141–165.
- Guilford, J. P.: *Personality*. New York, Mc Graw-Hill 1959.
- Hřebíčková, M.: Lexikální přístup k osobnosti I: Historický přehled taxonomických výzkumů. *Čs. psychologie*, 37, 1993, 5, 455–468.
- Hřebíčková, M. – Čermák, I. – Osecká, L.: Lexikální přístup k osobnosti II: Pětifaktorová struktura popisu osobnosti založená na analýze lexika. *Čs. psychologie*, 37, 1993, 6, 491–500.
- Hřebíčková, M.: Lexikální přístup k osobnosti IV: Seznamy termínů popisujících osobnost. *Čs. psychologie*, 38, 1994, 6, 516–525.
- Hřebíčková, M.: Osobnostní deskriptory: Přídavná jména pro popis osobnosti. Brno, Psychologický ústav Akademie věd České republiky 1995.
- John, O. P.: Towards a taxonomy of personality descriptors. In: D. M. Buss, N. Cantor (Eds.), *Personality Psychology: Recent Trends and Emergence Directions*. New York, Springer Verlag 1989, 261–271.
- John, O. P.: The search for basic dimensions of personality. In: P. Mc Reynold, (Ed.), *Advances in Psychological Assessment*, Vol. 7. New York, Plenum Press 1990, 1–37.
- Jurovský, V.: Vlastnosti osobnosti v kladných a záporných reakcích druhých lidí. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, 3, řada B, 1954, 2, 39–64.
- Kolaříková, O.: *Problémy struktury osobnosti*. Praha, Academia 1981.
- Kolaříková, O.: *Perspektivy teorie a výzkumu osobnostních vlastností*. Praha, Academia 1986.
- McCrae, R. R. – John, O. P.: An Introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60, 1992, 175–215.
- Norman, W. T.: Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 1963, 574–583.
- Norman, W. T.: 2800 personality trait descriptors: Normative operating characteristic for a university population. Department of Psychology, University of Michigan 1967.
- Ostendorf, F.: *Sprache und Persönlichkeitsstruktur: Zur Validität des Fünf-Faktoren-Modells der Persönlichkeit*. Regensburg, S. Roderer Verlags 1990.
- Peabody, D.: Selecting representative trait adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 52, 59–71.
- Slovník spisovného jazyka českého I. – VIII. Academia, Praha 1989.
- Souček, J.: Několik poznámek k teorii vlastností. *Čs. psychologie*, 2, 1958, 2, 113–123.
- Szarota, P.: A polish taxonomy of personality-relevant adjectives and the validity of the five factor model of personality. (Nepublikovaný rukopis, 1993).
- Szirmák, Z.: Constructing the list of Hungarian personality descriptive terms. Sixth EAPP Conference. EAPP, Groningen 1992.
- Szirmák, Z. – De Raad, B.: Taxonomy and structure of Hungarian personality traits. *European Journal of Personality*, 8, 1994, 95–117.
- Tardy, V.: *Psychologie osobnosti*. Praha, SPN 1964.
- Wiggins, J. S.: A psychological taxonomy of trait-descriptive terms: The interpersonal domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1979, 395–412.

SOUHRN

Při klasifikaci 4 145 přídavných jmen, kterou provedlo nezávisle 6 posuzovatelů, byl užit německý klasifikační systém obsahující 5 hlavních kategorií (1. Dispozice, 2. Prožívání a chování, 3. Společenské a sociální aspekty, 4. Charakteristiky zevnějšku, 5. Neobvyklé pojmy). Každá z hlavních kategorií obsahovala 2–4 subkategorie, celkem 13 subkategorii. Nejpočetněji byly mezi osobnostně relevantními přídavnými jmény zastoupeny hodnotící termíny (3c), termíny popisující temperamentové a charakterové vlastnosti (1a) a termíny charakterizující emoce, vnitřní stavy a pohotovost k reakcím (2a). Termíny vyjadřující aktivity a způsoby chování (2c), sociální efekty (3b), role a vztahy (3a) byly v seznamu přídavných jmen zastoupeny nejméně. Byla stanovena reliabilita a stabilita klasifikace. Získané výsledky jsme porovnali s výsledky německé taxonomie. 366 přídavných jmen zařazených většinou posuzovatelů do kategorie Dispozice bude podrobněji analyzováno v další fázi výzkumného projektu.